Y Gors: archwilio'r ffin rhwng awduraeth a chyfranogiad yn y ffilm ddogfen

Dafydd Sills-Jones[1] ac Anne Marie Carty[2]

[1]*Adran Astudiaethau Theatr, Ffilm a Theledu, Prifysgol Aberystwyth**
[2]*CREAM, Prifysgol Westminster*

Cyflwynwyd: 6 Chwefror 2017; Derbyniwyd: 6 Chwefror 2018

Crynodeb: Mewn ateb i alwad gan yr Arts and Humanities Research Council, a chyda chymorth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, gwnaethpwyd ffilm ddogfen farddonol/arbrofol fer yn 2016 gan Anne Marie Carty, Nick Jones a Dafydd Sills-Jones ar destun Cors Fochno, ger Y Borth. Mae Cors Fochno yn un o brif gorsydd mawn gorllewin Ewrop, ac yn gartref pwysig i fyd natur unigryw, ynghyd ag i astudiaethau gwyddonol pwysig, gan gynnwys astudiaethau hinsawdd. Mae'r gors felly'n drosiad ffilmig defnyddiol er mwyn trafod man cyfarfod nifer o bynciau a phersbectifau, gan gynnwys teimladau'r gymuned leol tuag at wylltir, cynaliadwraeth ffermio lleol, ac yn fwy eang hanes a dyfodol y berthynas rhwng dyn a'i amgylchedd. Mae'r erthygl hon yn olrhain y dynesiadau a'r cysyniadau y tu ôl i'r ffilm, gan roi'r ffilm yn nhraddodiad ymchwil-fel-ymarfer.

Allweddeiriau: dogfen, cerddoriaeth, hunaniaeth, tirwedd, ymarfer-fel-ymchwil.

Y Gors [The Bog]: examining the boundary between authorship and contribution in documentary film

Abstract: In answer to a call by the Arts and Humanities Research Council, and with the support of the Coleg Cymraeg Cenedlaethol, Anne Marie Carty, Nick Jones and Dafydd Sills-Jones made a poetic/experimental documentary film in 2016, on the subject of Cors Fochno, near Borth. Cors Fochno is one of Western Europe's major peat bogs, is home to a unique ecology, and also home to important scientific study, not least into climate change. The bog was therefore a useful filmic metaphor for a number of issues and perspectives, including the feelings of the local community towards wilderness, the sustainability of local farming, and more broadly the history and future of human relationship with the environment. The article traces the approaches and concepts behind the film, and by doing so places it in the tradition of 'practice-as-research'.

Key words: documentary, music, identity, landscape, practice-as-research.

* dafydd.sills-jones@aut.ac.nz

Coleg Cymraeg Cenedlaethol
ISSN: 1741-4261
http://gwerddon.cymru

Mae'r traethawd hwn yn cyflwyno ffilm *Y Gors* (2016) fel darn o ymchwil fel ymarfer, yn ôl y diffiniadau a ddatblygwyd trwy raglen PARIP (2001–05), a thrwy waith Robin Nelson (2006). Mae'n addasu ffurf gyflwyniadol JMP Screenworks (<www.screenworks.org.uk>) o ran ffurf y traethawd, sydd i fod i gyflwyno cefndir, cwestiynau ymchwil, methodolegau a chanlyniadau'r gwaith heb darfu ar y gwaith ei hun fel brif swmp yr ymchwil. Mae enghraifft dda o'r math hwn o gyflwyniad i'w gweld yma:

<http://screenworks.org.uk/archive/volume-5/underground>

Y gobaith yw y bydd mabwysiadu arddull gyflwyniadol ar *Gwerddon* yn ysgogi mwy o waith o'r fath yn y Gymraeg.

Er bod Screenworks yn pennu uchafswm o 2000 o eiriau i fynd gyda'r gwaith, mae'r darn hwn yn gyfanswm o bron 5000 o eiriau er mwyn rhoi'r gofod angenrheidiol i esbonio cyddestun a method mewn maes arloesol yn y Gymraeg.

Mae'r gwaith yn tarddu o grŵp ymchwil newydd ym Mhrifysgol Aberystwyth – Ymarfer Sgrin Aber – sy'n gweithredu ac yn hyrwyddo'r modd hwn o ymchwil ymarferol cyfryngol.

Y Gors

Awdur(on): Dafydd Sills-Jones, Anne Marie Carty, Nick Jones

Fformat: Dogfen Farddonol

Hyd: 17' 45"

Linc: <https://vimeo.com/195591970>

Cyfrinair: mawn

Gosodiad Ymchwil

Cwestiynau Ymchwil

Crëwyd *Y Gors* gan Anne Marie Carty, Nick Jones a Dafydd Sills-Jones rhwng 2015 ac 2016, ac fe'i hariannwyd gan brosiect 'Hydrocitizens' yr AHRC, a chan gronfa strategol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol. Mae'n portreadu perthynas un o brif gorsydd mawn Prydain – Cors Fochno – â'r cymunedau sy'n byw ar ei chyrion. Mae'r ffilm yn gwneud hyn wrth weithio gyda chôr lleol sy'n cymryd enw'r gors, sef Côr y Gors, sy'n hanu o bentref Y Borth. Un o wneuthurwyr y ffilm, Nick Jones, yw arweinydd y côr, a dim ond miwsig Nick sy'n gael ei berfformio gan y côr. Mae Nick yn ysgrifennu miwsig sy'n tarddu o'r profiad lleol, ac wedi'i ysgrifennu ar gyfer lleisiau arbennig trigolion cyrion Cors Fochno.

Mae cwestiynau ymchwil y ffilm yn tarddu o drafodaethau ynglŷn â sut i ymdrin â deuoliaeth ffilm ddogfen – ei gallu i 'hawlio'r real' (Winston 1995) a'i natur strwythuredig – mewn cyd-destun prosiect penodol. Craidd y drafodaeth yw'r tensiwn rhwng, ar yr un llaw, yr agwedd mai cynhyrchiad diwylliannol yw ffilm ac nid ffenestr ar y byd, ac ar y llaw arall, y duedd gref i'r codau gweledol ac ideolegol sydd yn amgylchynu ffilmiau dogfen fynnu bod cysylltiad indecsaidd rhwng yr hyn sydd yn y ffrâm, a'r hyn a ddigwyddodd yn y byd hanesyddol. Yn ddau begwn i'r drafodaeth, mae gallu awdur ffilm ddogfen i ddangos y gwir ar y sgrin un ai'n fater eithaf uniongyrchol (e.e. mewn disgwrs gwneuthurwyr ffilm megis Alex Gibney), neu'n fater o amhosibilrwydd (megis yng ngwaith beirniadol a ffilmaidd Minh-ha). Mae lleisiau yng nghanol y sbectrwm, megis Bruzzi (2006) a Winston (2008) yn mynnu bod natur ddeialogaidd (*dialogical*) rhwng y byd hanesyddol a'r byd ar-sgrin, a bod angen i'r gwneuthurwr ddefnyddio'r pellter hwn yn greadigol, ac i'r gwyliwr ddarllen yn ofalus, er mwyn i ffilm ddogfen adlewyrchu cymhlethdod realiti ar sgrin.

Yn yr achos hwn, mae'r ddeuoliaeth hon yn rhannu i ddau brif gwestiwn:

1. **Sut medrid cymodi llais yr awdur a llais y cyfrannwr mewn ffilm ddogfen?**
   Yn gyntaf, mae'r prosiect hwn yn archwilio deinameg y berthynas rhwng llais yr awdur a llais y cyfrannwr. Wrth wneud hyn, mae'n archwilio sut mae ffilm yn siarad â chymuned arbennig, leol, o wylwyr, ac yn ail, sut mae ffilm yn defnyddio cyfraniadau fel symbolau wrth iddi gael ei gwylio – a'i dehongli – gan gynulleidfa ehangach. Wrth wneud ffilm ffeithiol ar gyfer cymuned, ac wrth i'r awdur ddisgwyl i'r ffilm gael bywyd ehangach y tu allan i'r gymuned, sut mae modd cymodi'r lleisiau hyn?
2. **Sut medrid defnyddio iaith an-realaidd dogfennol heb ddieithrio un ai a) y gymuned yn y ffilm, b) y gynulleidfa ehangach ar gyfer y ffilm?**
   Yn ail, mae'r prosiect hwn yn ceisio archwilio'r tensiwn rhwng moddau realaidd a thoredig o gyflwyno'r 'real', a'u gramadegau sinematig

> gwahanol. Mae gan y ddogfen realaidd ei phroblemau dirfawr (gweler beirniadaeth Winston, Bruzzi, Minh-ha, etc). Yn y ddogfen greadigol, mae modd osgoi rhai o'r problemau hyn drwy ddefnyddio technegau clywedol o bob math er mwyn creu naws drosiadol ac anghyfarwydd (yn ôl *Ostranenie* Shlovsky, neu *Lehrstück* Brecht). Ond mae hyn yn medru peri problem i gynulleidfa ddibrofiad, anarbenigol. Gall y technegau hyn arwain at ddieithrwch o fath gwahanol; un sy'n defnyddio cyfranwyr lleol ar gyfer neges a chynulleidfa fwy eang, ac wrth wneud hynny, peidio â bod yn driw i wirionedd y sefyllfa wreiddiol.

Mae'r cysylltiad rhwng y ddau gwestiwn yn bwysig, ac yn adlewyrchu'r ddwy 'foment' ethegol sy'n bodoli mewn cynhyrchu dogfen; a) ymwneud â'r byd wrth gasglu'r deunydd crai, b) ymwneud â'r byd wrth ddangos y ffilm (ac ynghlwm wrth hyn, y broses olygu sy'n sefyll rhwng y ddwy). Yn gyntaf, mae cwestiwn 1 yn cymryd bod problem pan fo'r deunydd yn cael ei gasglu. Pa fath o agwedd sydd gan yr awdur? Pa fath o drawsenwi sy'n bodoli wrth gywasgu amlochredd realiti i mewn i ffurf sinematig? Sut mae'r penderfyniadau hyn yn ystumio (neu'n cam-ystumio) goddrychedd y cyfranwyr? I ba raddau y mae modd osgoi hyn, ac i ba raddau mae hynny'n foesol angenrheidiol?

Mae'r ail gwestiwn yn troi at yr ail foment foesegol; sef bywyd y ffilm yn y byd sydd ohoni. Dyma pryd y gallwn weld effaith y broses o wneud y ffilm ar y gynulleidfa. Gall hyn fod yn ffurf rôl y ffilm mewn trafodaethau gwleidyddol a pholisi, ac yn ychwanegol at hynny, yn y ffordd y mae'r ffilm yn adweithio i gynrychiolaethau cynharach ac yn fframio cynrychiolaethau i ddod. Goblygiad yr ail gwestiwn yw bod angen gwneud penderfyniad ynglŷn â'r iaith ffilm gywir i'w defnyddio, er mwyn medru pwyso a mesur y berthynas rhwng yr awdur a'r cyfrannwr mewn unrhyw sefyllfa arbennig. Heb wneud hynny, byddai risg i'r ffilm fabwysiadu persbectif estron, un a oedd yn troi'r broses o ddehongli realiti yn un o echdynnu gwerth adloniannol ffug o'r sefyllfa. Yn y prosiect hwn, roedd nifer o ffactorau yn golygu bod angen gwylio'r ddwy elfen hon yn agos iawn. Yn eu mysg yr oedd natur yr ariannu, natur y gymuned, a gwedd wleidyddol ddiamheuol Cors Fochno ar nifer o lefelau.

Un hypothesis sylfaenol wrth wneud y ffilm oedd y byddai strwythurau cerddorol, ynghyd â'r ymarfer o leoli cyfansoddi cerddoriaeth yng nghraidd y broses ffilmio, golygu a dangos, yn medru ymateb i'r ofnau sy'n codi o'r ddau gwestiwn ymchwil:

1. Bod fframio'r ffilm drwy'r côr, a thrwy fiwsig y côr, yn medru mynegi rhyng-oddrychedd grŵp o gyfranwyr ac awduron, a'u perthynas â'r byd meta-ddynol (h.y. y gors ei hun). Bod hyn yn bwysig o fewn cyd-destun ariannu'r prosiect hwn.
2. Bod defnyddio technegau cyfansoddol wrth olygu'r ffilm yn medru galluogi'r gwneuthurwyr i 'ohiriannu' (i fenthyg y term cerddorol *suspension*) nifer o bersbectifau sy'n gwrth-ddweud ei gilydd, heb orfod symud tuag at foddau realaidd dogfennol, a'r syniad o 'falans'. Gall hyn olygu bod darlleniadau 'lleol' ac 'eang' ar gael drwy'r un ffilm.

Cyd-destun

Cafwyd llwyddiant cymharol gan Anne Marie Carty a Dafydd Sills-Jones wrth geisio mynd i'r afael â'r cwestiynau hyn mewn darnau o waith cynharach.

Cynhyrchodd Anne Marie Carty gyfres o ddogfennau arsylwol yn nyffryn Dyfi o'r enw *Tir Cyffredin – Shared Land* (2011). Wrth i Anne Marie Carty greu ffilmiau yn ei chymuned, roedd y ffilmiau hynny'n archwilio tensiynau rhwng ymarferion arsylwol a chydweithiol dogfennol. Yn y sefyllfa honno, roedd tensiynau canolog dogfen – triniaeth greadigol *actuality* realiti (yn ôl Grierson 1934) – yn cymryd ffurf arbennig, wrth i benderfyniadau awdurol effeithio ar bŵer cyfranwyr dros eu cynrychioliad.

Adwaith Carty oedd defnyddio ymarferiadau atblygol mewn system o ymgynghori, negodi a chydweithio er mwyn rhoi cyfle i gyfranwyr hawlio pŵer dros y broses gynhyrchu. Er hynny, cafwyd effaith negyddol ar strwythur naratif ac iaith esthetaidd y ffilm drwy'r negodi a chydweithio. Roedd Carty yn nodi bod iaith y ffilm yn gwanhau, a chyda hynny, bod posibiliadau mynegiannol y ffilmiau yn lleihau oherwydd y broses foesegol.

Er enghraifft, pan oedd golygfeydd a ddangosodd ddigwyddiadau 'mewnol' (o fewn y gymuned) yn gwneud synnwyr ac yn ymddangos yn gywir i'r gynulleidfa leol, roedd yr un golygfeydd yn anodd i'r gynulleidfa 'allanol' oherwydd diffyg dealltwriaeth o osodiad daearyddol a chymdeithasol y ffilmiau. Roedd cyfranwyr yn teimlo bod naratif cronolegol caeth yn rhan bwysig o gynrychioli 'realiti', ac yn gynrychioliad teg. Roedd y gwrthwyneb yn wir i'r gynulleidfa 'allanol'; roedd modd cronolegol yn gweithio yn erbyn patrymau naratif arferol, ac yn methu â chyfleu datblygiadau dramatig a oedd yn ddisgwyliedig o ddogfen arferol. Yn lle hynny, crëwyd cryn dipyn o ddryswch wrth bwysleisio golygfeydd a oedd yn bwysig i'r cyfranwyr, ond yr oedd angen mwy o 'siapio' naratif arnynt ar gyfer y gynulleidfa allanol, ac wrth fethu â phwysleisio golygfeydd o bwysigrwydd dramatig i'r gynulleidfa allanol (Carty 2010: 112).[1]

Roedd ymgais flaenorol Sills-Jones – y ffilm *17* – yn portreadu'r metaffisegol a'r meta-ieithyddol mewn ffordd hunangofiannol. Datblygwyd y ffilm bennod wrth bennod, a thrwy ddefnyddio modd Flaneur-aidd. Wrth symud i ffwrdd o ddefnydd y modd flâneur-aidd gan eraill megis Kotting (*Gallivant* 1996), Kossof (*Trilogy* 2009–2011), neu Gee (*Patience – After Seebald* 2012), roedd Sills-Jones yn defnyddio cerdded fel arf ymchwil, wrth iddo adfyfyrio dros ffynonellau llenyddol, beirniadol a cherddorol mewn ymgais i ganfod estheteg a fyddai'n mynegi'r profiad hiraethus/cartrefol o fyw mewn maestref yn Helsinki.

Wedi hyn, dewiswyd nifer bychan o ffynonellau a oedd yn addas ar gyfer y teimlad, yr affaith (*affect*) o fod yn y sefyllfa honno, a ddefnyddiwyd i greu cyfres o benodau sinematig. Cyfunwyd y ffynonellau cerddorol (Shostakovich), beirniadol (Bakhtin, yn Bruns 2008) a chyfryngol-lenyddol (Bernstein 1973) o amgylch y defnydd o 24 Rhagarweiniad a Ffiwg, Op. 87, fel ffordd o gysylltu penodau anghydweddol a ffilmiwyd ac a olygwyd mewn nifer o is-

[1] Carty, A. M., 'Tir Cyffredin – Shared Land: The creation of identity, cultural tradition and community in the Dyfi Valley, Mid Wales', traethawd MPhil, Prifysgol Manceinion, Manceinion, 2011 <https://www.escholar.manchester.ac.uk/item/?pid=uk-ac-man-scw:105380> [Cyrchwyd: 10 Rhagfyr 2016].

genrau ffeithiol (ffilm gartref, agitprop, kino-eye, arsylwol, barddonol). Yn ogystal, daeth y rhif 17 yn thema ddamweiniol mewn nifer o'r penodau, sy'n atgyfnerthu'r honiad mai 17 yw'r rhif a ddewisir fwyaf ar hap.[2] Er enghraifft, gweler yma un o'r penodau sy'n asio ei bersbectif unigol, tirlun Helsinki, a cherddi ei dad (R. Gerallt Jones) o'r gorffennol:

<https://vimeo.com/129917737>

Roedd yr ymgais yn llwyddiant, wrth iddi ddangos sut y gall strwythur cerddorol gysylltu darnau anghydweddol heb orfod defnyddio strwythur a iaith ffilm realaidd or-dynn, gan golli felly lefel bwysig o fynegiant amlweddol, neu i fenthyg term Bakhtin, 'poliffonig'. Y broblem gyda'r ffilm oedd bod yr hunanfywgraffiadol mor gryf oddi mewn iddi, ei bod yn ailadrodd rhai o'r problemau a welwyd yng ngwaith Carty, sef y tensiwn rhwng awduraeth a gwrthrychedd. Er enghraifft, roedd cynulleidfaoedd yn adweithio'n bositif i delynegiaeth y ffilm, ond roeddent yn teimlo ei bod yn fwy o bortread o'r awdur nag o'r faestref. Mae'r awdur yn teimlo bod y ffilm wedi gweithio mewn rhai mannau, ond nad yw natur 'benodaidd' y strwythur – er ei fod yn gwarantu ac yn cysylltu persbectifau niferus – yn ateb y cwestiwn yn ddigon llawn ynglŷn â'r tensiwn rhwng naratif a chyflwyno realiti. Beth oedd ei angen yn y prosiect nesaf oedd i'r miwsig ddyfod o'r realiti, ac o realiti cyfranwyr eraill, yn hytrach na bod dylanwad/safbwynt yr awdur cyn gryfed.

Goblygiadau Ariannu

Ariannwyd y ffilm drwy ddwy ffynhonnell, a wnaeth siapio'r ffilm i ryw raddau. Yn gyntaf, ariannwyd y ffilm drwy brosiect Hydrocitizens yr AHRC, a oedd yn bwriadu cyflawni'r canlynol:

> The project is about looking at how individuals and communities relate to water and the issues associated with it; how these were dealt with in the past; current environmental concerns and conflicts and future resilience in the face of change. Relationships within communities and between communities can be developed through exploring the stories of past and current relationships between people and water. (Hydrocitizens 2015)

Roedd yr alwad yn cyd-fynd â phrosiectau arfaethedig ar y cyd rhwng Anne Marie, Nick Jones a Dafydd Sills-Jones, ac roedd hwn yn gyfle euraidd i geisio ateb y cwestiynau uchod. Roedd dwy elfen yn arbennig yn y dyfyniad uchod a oedd yn ddefnyddiol fel cyfyngiad creadigol: y diffiniad o'r gymuned, a'r nod o ddatblygu ymwybyddiaeth y gymuned o faterion i'w gwneud â dŵr. Roedd y ddwy elfen hon yn codi cwestiynau dyrys ynglŷn ag awduraeth, gwybodaeth, a chymuned. Yn gyntaf, pwy oedd y gymuned, a sut oedd modd ei diffinio? A oedd risg y byddai diffiniad o'r fath yn gosod perspectif awdurol trwm, a allai greu darlun

[2] Mae'n lled adnabyddedig ymysg mathemategwyr mai 17 yw'r rhif a ddewisir fwyaf ar hap rhwng 1–20 gan fod dynol. Er enghraifft, gweler blog Dave Munger: <http://scienceblogs.com/cognitivedaily/2007/02/05/is-17-the-most-random-number/> [Cyrchwyd: 12 Rhagfyr 2016].

ffug, camarweiniol, difrodus o'r pentref? Yn ail, roedd risg y byddai'r prosiect yn gwrthod mathau o wybodaeth a oedd eisoes yn rhan o'r cymunedau, ac yn hytrach na gwrando a cheisio gweithio gyda'r ffurfiau hyn, byddai'r ffilm yn gor-bwysleisio gwybodaeth swyddogol, fiwrocrataidd, gan ddileu rhan bwysig o swyddogaeth y gymuned leol.

Cododd trydedd elfen wrth ariannu'r prosiect hwn, sef yr adnoddau oedd ar gael. Rhoddwyd tua £4,000 i'r tîm cynhyrchu, gyda £2,500 arall yn dod o'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol (CCC). Roedd y swm hwn yn un isel iawn o ran cyllid cynhyrchu proffesiynol, ac felly roedd yn rhaid wynebu terfynau ymarferol cyllid o'r fath, er enghraifft dyddiau saethu a golygu. Yn olaf roedd arian y CCC yn annog y cynhyrchiad i adfyfyrio ar y Gymraeg, ynghyd â'i swyddogaeth ym materion Cors Fochno a'i chyrion.

Methodoleg

Er mwyn ateb y cwestiynau o fewn y cyd-destun hwn, daeth Anne Marie Carty, Dafydd Sills-Jones a'r cyfansoddwr Nick Jones at ei gilydd i weithio ar ffilm ynglŷn â Chors Fochno, un o brif systemau dŵr yr ardal.

Dewiswyd Cors Fochno oherwydd ei pherthynas â system ddŵr y dyffryn, yn dilyn gofynion yr ariannu. Yn ogystal, mae lle'r gors o fewn bywyd y dyffryn yn amwys. Nid yw'n bwydo, nac yn cael ei bwydo, gan system ddŵr cyffredinol y dyffryn. Mae'r gors felly'n drosiad cyfleus am y teimlad o ddatgysylltiad sydd i'w weld ar nifer o lefelau dros ei pharth. Er enghraifft, mae'r datgysylltiad rhwng cymunedau Cymraeg a Saesneg eu hiaith, rhwng ffermwyr ac amgylcheddwyr, rhwng pobl ddŵad a thrigolion brodorol, i'w weld yn hanes a lleoliad y gors.

Yn ogystal, mae'r gors yn gweithio fel goddrych ar lefel meta-ddynol, trosiadol. Mae natur ohiriannol y bywyd organig sydd ynddi – heb fod yn hollol fyw, ond heb bydru chwaith – yn codi'r syniad barddonol o ryw fath o gof organig hynafol gyda chwmpas llawer hwy na'r cof dynol, hyd yn oed yn hwy na hanes dynol. Roedd y gors felly'n dyst i holl hanes datblygiad technolegol dyn, a fyddai'n parhau i fod yn dyst nes i brif ganlyniad catastroffig ein hymyrraeth â'r hinsawdd, sef codiad sylweddol yn lefel y môr, arwain at farwolaeth y gors.

Fel tîm cynhyrchu, roeddem yn ymwybodol bod themâu o'r fath a oedd â chysylltiad â newid hinsawdd i'w gweld ym mhob man yn y cyfryngau, ac eto'n ymddangos yn aneffeithiol o ran newid credoau a phatrymau byw'r mwyafrif o bobl. Roedd tebygrwydd rhwng y ffordd yr oedd testunau cyfryngol yn delio â newid hinsawdd a'n cwestiynau canolog ymchwil ynglŷn â ffilm ddogfen. Hynny yw, bod awduraeth trwm, dadlau polemic gwleidyddol a nawddogrwydd dosbarth dominyddol o arbenigwyr yn medru diffodd y cysylltiad pwysig ac effeithiol rhwng realiti sefyllfa benodol a'i chynrychioliad ar y sgrin. Sut, yn fyr, y gellir cynrychioli'r darlun mawr drwy'r darlun lleol heb fradychu'r un o'r ddau? Dyna oedd y cwestiwn a unodd ein synfyfyriadau ynglŷn â ffilm ddogfen a'r thema o newid hinsawdd.

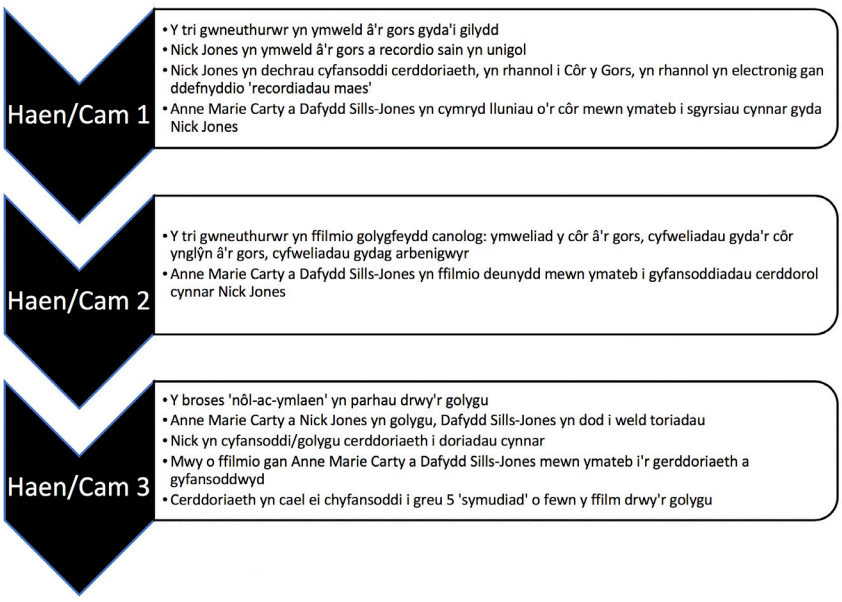
Er mwyn darganfod llwybr drwy'r problemau hyn, gweithiodd y tri awdur gyda Chôr y Gors. Mae aelodau'r côr i gyd yn byw ar gyrion y gors, ac mae'r côr yn canu dim ond miwsig

a gyfansoddwyd gan Nick, gyda Nick yn ysgrifennu ynglŷn â'r profiad lleol ac ar gyfer (a thrwy) lleisiau unigolion arbennig o fewn y côr a'r gymuned. Yn ychwanegol, mae enw'r côr yn dangos agosatrwydd ysbrydol yr aelodau tuag at y gors, ac felly'r syniad barddonol canolog i ddatblygiad y ffilm oedd bod y côr yn medru 'lleisio' cors, o leiaf y gors fel y mae'n ymddangos yn isymwybod torfol y côr.

Un cwestiwn pwysig oedd y math o iaith glywedol a fyddai'n medru cyflawni rhai o'r nodau i'r ffilm. Roedd nifer o enghreifftiau yn goleuo llwybr, fel ffilm Perez, *Suite Habana* (2003), sy'n portreadu Havana yn y 'cyfnod trosiannol' ar ôl cwymp y CCCP a chyn polisïau newydd Raul Castro. Roedd arsylwad cydweithredol y ffilm, a'r ffaith nad ynganwyd yr un gair, yn help i wasgaru'r swyddogaeth awdurol ar draws y ffilm, ac yn gwrthod dehongliad parod, cul. Roedd ffilm amgylcheddol Madsen, *Into Eternity: a Film For the Future* (2010), yn cymysgu moddau realaidd dogfennol, megis cyfweliadau ac arsylwadau, gyda chysyniadau barddonol, dieithriol, wrth i swyddogion fynd i'r afael â dyfnderau athronyddol a dirfodol dyfodol pell y ddynoliaeth. Yn ogystal, roedd telynegiaeth ysgafn Luostarinen yn ei ffilm *Kotona Kylässä [Yn Gartrefol Mewn Pentref]* (2012) yn dangos bod modd bod yn driw i fanylion penodol bywyd heb golli cysylltiad â chynulleidfa ehangach. Yn bwysig, roedd y tair ffilm yn dangos bod modd mabwysiadu iaith ffilm ddogfen gymharol arferol a phrif ffrwd heb fradychu un ai'r lleol na'r cyffredinol.

Defnyddio cyfansoddi fel modd golygu radical

Gweithiodd Anne Marie Carty a Dafydd Sills-Jones yn agos iawn gyda'r cyfansoddwr, Nick Jones, o ddechrau'r cynhyrchiad. Gwnaethpwyd penderfyniad cadarn i beidio ag ymdrin â'r prosiect fel trac sain, nac i greu darn o fiwsig a thorri lluniau iddo yn y stafell olygu. Treuliodd Nick Jones lawer o amser yng Nghors Fochno yn recordio synau, yn ychwanegol i'r amser a dreuliwyd gan Anne Marie Carty a Dafydd Sills-Jones wrth gasglu deunydd clywedol. Dyma fraslun o'r broses:

Fel y gwelir o'r braslun uchod, roedd deinameg 'yn ôl ac ymlaen' yn perthyn i'r gweithlif cynhyrchu, wrth i'r cyfansoddwr a'r gwneuthurwyr ffilm adweithio i waith ei gilydd. Canlyniad y ddeinameg hon oedd creu rhyw fath o 'ohiriant' semiotig, lle'r oedd y gerddoriaeth yn gwrthod gadael i unrhyw lais penodol ddominyddu'r ffilm gyfan. Er gwaethaf gobeithion telynegol yr awduron ar ddechrau'r prosiect, roedd natur wleidyddol Cors Fochno yn amhosibl i'w anwybyddu ac yn wir roedd yn rhan bwysig o wead ysbrydol y tirlun. Felly roedd y broses hon yn galluogi'r awduron i gynnwys deunydd polemig heb i'r ffilm golli ei gallu i siarad y tu hwnt i'r ddisgwrs ffeithiol-wyddonol. Yn gryno, gweler isod rai o'r 'gohiriannau' allweddol a grëwyd, ac esboniad cyflym am sut mae'r rhain yn berthnasol i'r cwestiynau ymchwil.

Canlyniadau

Wrth ateb y cwestiwn ymchwil ynglŷn â'r berthynas rhwng yr awdur a'r cyfrannwr, prif her y prosiect fel iddo ddatblygu oedd sut oedd delio â'r cwestiwn o wleidyddiaeth. Roedd polareiddiad clir ymysg trigolion cyrion y gors ar nifer o gwestiynau, a buasai anwybyddu hynny er mwyn creu naws delynegol yn ymyrraeth ormodol ar ran yr awdur. Ond ar y llaw arall, byddai creu ffilm a oedd yn gaeth i ddisgwrs o'r fath – h.y. 'balans' newyddiadurol – wedi methu ag adlewyrchu cymhlethdod y sefyllfa, ac i ryw raddau wedi dyrchafu'r trafodaethau geiriol uwchben nifer o haenau dirfodol eraill, e.e. ymwead a pherthynas dyn â natur o fewn y dyffryn.

Roedd dau faes yn arbennig lle yr oedd angen bod yn wyliadwrus, a lle y gwnaeth y 'gohiriant' cyfansoddol wrth wraidd y ffilm weithredu mewn modd cadarnhaol, sef y gwleidyddol a'r ieithyddol. Yn gyntaf, roedd y cwestiwn ynghylch y frwydr wleidyddol-ddiwylliannol rhwng y gymuned amaethyddol a'r pwerau cadwraeth amgylcheddol. Roedd statws y gors i'r ddwy ochr yn codi cwestiynau o ryddid masnachol a strategaeth amgylcheddol. Gan bwy oedd yr hawl i weithredu ar y tir? Pwy oedd yn gwybod orau sut i drin y tir er budd natur? Beth oedd goblygiadau lleol cadwraeth cors o'r fath ar gyfer gwyddonwyr rhyngwladol? Roedd rhaid canfod rhyw fath o gydbwysedd wrth gyflwyno'r safiadau hyn, ond heb fod yn rhy gaeth iddynt.

Un enghraifft o sut mae'r miwsig yn gymorth yw rhwng 00:11:00 a 00:12:00, lle y mae'r ffilm yn cynnwys deunydd cyfweliad â dau ffarmwr lleol, sy'n dilyn darn o gyfweliad gan reolwr y warchodfa. Mae'r ddau ffarmwr yn drwgdybio polisi'r asiantaethau cadwraeth, sy'n arwain at y frawddeg 'yn ôl fy marn i mae'n wastraff arian llwyr' (00:11:45–00:11:49). I gyd-fynd â'r geiriau hyn, mae'r gerddoriaeth yn dal cord ag iddo grescendo, sy'n amwys. Ar un llaw, gellid dehongli'r cord fel beirniadaeth o'r geiriau; eu bod nhw'n lleisio barn sydd i'r gwrthwyneb i farn yr awduron. Ond ar y llaw arall, gellid dehongli'r cord yn ogystal fel 'drwgdybiaeth' mwy eang; bod yr ebychiad geiriol yn fwy na barn unigol, ond yn sefyll dros safiad gwareiddiad gorllewinol, technegol.

(00:11:45 – “yn ôl fy marn i mae’n wastraff arian llwyr”)

Mae’r ffilm wedyn yn troi at fwy o luniau o’r gwellt ar y gors cyn troi yn ôl at dechneg a ddefnyddiwyd yn gynharach, sef enwi adar a blodau lleol yn y Gymraeg a’r Saesneg drwy leisiau dyn a’i ferch. Wrth wneud hyn, mae’r ffilm yn cysylltu’r frwydr amgylcheddol â chyferbyniad arall sydd i’w weld yn y dyffryn, ac yn y ffilm, sef y berthynas rhwng y Gymraeg a’r Saesneg. Mae’r modd yr enwir adar a phlanhigion yn y ddwy iaith yn cyfeirio at Seisnigrwydd mwyafrifol pentref Y Borth o ran iaith yr oedolion, tra bod plant y pentref yn mynychu ysgol cyfrwng Cymraeg. Mae’r darn hwn hefyd yn cyfeirio at natur ieithyddol y frwydr rhwng y ffermwyr a’r cadwraethwyr; mai Cymraeg yn bennaf yw iaith y ffermwyr, a Saesneg yn bennaf yw iaith y cadwraethwyr.

(00:11:58 – Enwi adar a blodau lleol yn y Gymraeg a’r Saesneg
drwy gyfrwng lleisiau dyn a’i ferch)

Roedd y ffaith bod mwyafrif llethol Côr y Gors wedi ymfudo i'r ardal ac yn ddi-Gymraeg – er bod mwyafrif y côr wedi dysgu rhyw lefel o Gymraeg – yn peri problem arall i'r ffilm. Sut oedd modd osgoi esgor ar naratifau o drefedigaethu, a fyddai'n gor-symleiddio'r sefyllfa ddiwylliannol-genedlaethol yn Y Borth a'r cyffiniau? I'r pwrpas hwn, defnyddiwyd dyfais awdurol trwm, sef lleisio'r gors drwy droslais benywaidd gan un o aelodau prin y côr a oedd yn siarad Cymraeg fel mamiaith ac wedi'i magu yng Nghymru. Y risg o wneud hynny fyddai gosod y Gymraeg fel hanfodaeth, ac wrth wneud, newid gogwydd y ffilm unwaith eto tuag at y gwleidyddol. Ond, o fewn cyd-destun y darn a grybwyllwyd yn gynharach, roedd y troslais hwn yn gweithio mewn modd polyffonig; yn Gymraeg, ond yn llais yn erbyn y ffermwyr; o blaid y gors, ond nid yn drefedigaethol Seisnig.

(00:16:43 – Llais y gors: "dwi ddim wedi bod fel hyn erioed, a wnâi ddim aros fel hyn, ond fel hyn rydw i am y tro")

Felly drwy ddefnyddio codau cerddorol yn y modd hwn, mae modd adlewyrchu natur gymysg, gymhleth, ymblethiadau thematig a fyddai'n ymddangos yn rhy syml mewn triniaeth arferol, newyddiadurol. I raddau helaeth felly, mae'r syniad o ddefnyddio modd cyfansoddol yn y sefyllfa hon yn un y gellir ei gyfiawnhau.

Ond beth am yr ail gwestiwn, ynglŷn â defnyddio iaith ffilm a fyddai'n gweddu i gyfathrebiad â'r gymuned leol nad yw'n nawddoglyd, ac yn gweddu i gyfathrebiad dealladwy a mynegiannol â chynulleidfa ehangach, fwy arbenigol? I ryw raddau mae hyn yn ymblethedig yn yr ateb cyntaf. Roedd y ffaith bod Côr y Gors yn barod yn bodoli fel grŵp – a chanddynt eu hisymwybod creadigol torfol eu hunain – yn ddefnyddiol tu hwnt wrth fedru cynnal lefel soffistigedig a throsiadol yn iaith y ffilm heb ddieithrio'r cyfranwyr lleol. Yn fyr, oherwydd natur delynegol, gerddorol a haniaethol gweithgaredd y côr, roedd yr aelodau'n hapus â lefel uchel o haniaethu yn y ffilm. Roedd aelodau craidd y gymuned a oedd yn adnabod y côr,

ond nad oeddent yn aelodau, yn medru dal gafael ar y gerddoriaeth fel cerddoriaeth, a'u hadnabyddiaeth o rai o gyfranwyr y ffilm. Roedd aelodau'r gymuned ffermio yn adnabod lleisiau'r ffermwyr er nad oedd eu henwau'n ymddangos yn y ffilm, ond oherwydd natur agored naratif y ffilm nid oedd teimlad bod y cyfranwyr hynny wedi cael cam. Roedd aelodau'r gymuned gadwriaethol yn falch o gael ffilm nad oedd yn trin ffeithiau yn unig, a bod presenoldeb ein ffilm wedi ysgogi trafodaethau gwahanol i'r arfer oherwydd ei estheteg.

O ran y gynulleidfa ehangach, mae patrwm diddorol ond aneglur wedi codi o sut mae'r ffilm yn gweithio mewn gwahanol ofodau diwylliannol. Anfonwyd y ffilm i nifer o wyliau cenedlaethol a rhyngwladol, ond dwy ŵyl yn unig a ddewisodd ddangos y ffilm, sef Gŵyl Tampere (2017) a Gŵyl Ryngwladol Dogfen Cymru (2017). Mae arwyddocâd y gwahaniaeth rhwng y derbyniad cynnes a chalonogol a gafodd y ffilm yn lleol, a'r diffyg diddordeb o du'r gwyliau ffilm yn anodd ei ddirnad yn union. Efallai bod gwerthoedd cynhyrchu ac iaith anghyfarwydd yn elfennau pwysig. Mae diffyg adborth o'r gwyliau yn ei gwneud hi'n anodd canfod ateb, er i Ben Thompson, rhaglennydd ffilmiau byrion gŵyl ffilm Tribeca (Efrog Newydd), ddweud bod y ffilm ar y rhestr fer wrth gefn, ac mai hyd anarferol y ffilm oedd y broblem fwyaf yn hytrach na iaith a gwerthoedd cynhyrchu. Ar y llaw arall, efallai bod natur arbennig y cysylltiad rhwng cymuned a lleoliad wedi cyfyngu ar allu'r ffilm i deithio ymhellach.

O ran cynulleidfa academaidd, mae'r ddeinameg yn wahanol. Dangoswyd y ffilm i nifer o arbenigwyr yn y maes dogfen (e.e. Yoram ten Brink, Jouko Aaltonen) ac fe'i cyflwynwyd eisoes mewn nifer o ddigwyddiadau academaidd, sef cynhadledd AHRC 'Being Human' yn Aberystwyth, cynhadledd Mecssa ym Mhrifysgol Leeds (2017), seminar ymchwil ym Mhrifysgol Helsinki (2017), seminar ymchwil ym Mhrifysgol Warwick (2017), a chynhadledd adrannol ym Mhrifysgol Aberystwyth (2017).

Mae'r beirniadaethau cynnar hyn wedi dangos dau beth yn bennaf. Yn gyntaf, nad yw defnyddio cerddoriaeth yn y modd a wnaethpwyd yma wedi lleihau gallu'r ffilm i drafod pynciau, a bod y ffilm wedi creu affaith cryf yn y gynulleidfa, hyd yn oed un arbenigol, profiadol. Yn ail, bod anghytundeb rhwng beirniaid ynglŷn â pha mor ddeniadol yw ffilm mor amwys; bod gormod o bersbectifau a bod y ffilm yn rhy doredig. Mae'n arwyddocaol bod lleisiau beirniadol academaidd Prydeinig wedi teimlo hyn llawer yn gryfach na lleisiau academaidd o gyfandir Ewrop. Nid yw hyn mor annisgwyl ag y mae'n ymddangos ar yr arwyneb. Mae'r modd yr ystyrir y ffilm yn taflu goleuni ar rwyg rhwng traddodiadau ffurfiol ffilm ddogfen y byd eingl-sacsonaidd gorllewinol, a'r byd Ewropeaidd-ddwyreiniol. Cloriennir y safbwyntiau gwahanol yn nadleuon y 1960au ynglŷn â'r gwahaniaethau rhwng ymgais Sinema Uniongyrchol yr UDA i fod yn wrthrychol, mewn cymhariaeth â thraddodiad Cinema Vérité cyfandir Ewrop a oedd yn gwerthfawrogi goddrychedd y ffurf llawer mwy (gweler Winston 2008). Efallai bod derbyniad positif y ffilm yn Y Ffindir yn arwydd mwy cyfoes o'r un rhwyg, bod y ffilm yn ffitio yn haws i'r hyn y mae Helke yn ei alw'n 'Vérité Barddonol' (*Poetic Vérité*), na'r ystrydeb gwrthrychol gorllewinol-swyddogol (Helke 2013).

Er bod hynny'n destun trafodaeth helaethach, mae'n dangos bod y ffilm yn herio'r ddisgwrs clywedol ffeithiol dominyddol sydd ohoni yn llwyddiannus, mewn ryw ffordd.

Effaith (*Impact*)

[Dangosiadau, cyflwyniadau a.y.y.b.]

Cyflwynwyd y ffilm gyda phapur academaidd fel a ganlyn:
Prifysgol Aberystwyth (Gŵyl AHRC Being Human, 25 Tachwedd 2016).
Prifysgol Leeds (Cynhadledd Meccsa 2017, 12–13 Ionawr 2017).
Prifysgol Helsinki (Seminar Ymchwil, 26 Ionawr 2017).
Prifysgol Warwick (Seminar Ymchwil, 4 Mawrth 2017).

Dangoswyd y ffilm yn gyhoeddus yn:
Neuadd Pentref Talybont, Gorffennaf 2016.
Canolfan Clettwr, Tre Taliesyn, Medi 2016.
Cynulliad Cyffredinol Blynyddol, Biosffêr Dyfi, Y Plas, Machynlleth, Hydref 2016.
MOMA Machynlleth, Y Tabernacl, Machynlleth, Rhagfyr 2016.
Canolfan y Celfyddydau, Aberystwyth, Tachwedd 2016.
The Friendship, Borth, Tachwedd 2016.
Canolfan Technoleg Amgen, Ceinws, Chwefror 2017.
Canolfan Pontio, Bangor, 17 Mawrth 2017.

Llyfryddiaeth

Allegue, L., et al. (2009), *Practice-as-Research in performance and screen* (Basingstoke).

Bernstein, L. (1976), *The unanswered question: Six talks at Harvard* (Harvard University Press).

Bloom P. J. (2010), 'Unraveling the ethnographic encounter: Institutionalization and scientific tourism in the œuvre of Jean Rouch in French', *Forum*, 35, 2–3.

Bruns, J. (2008), 'The polyphonic film', *New Review of Film and Television Studies*, 6 (2), 189–212.

Carty, A. M., 'Tir Cyffredin – Shared Land: The creation of identity, cultural tradition and community in the Dyfi Valley, Mid Wales', traethawd MPhil, Prifysgol Manceinion, Manceinion, 2011, <https:// www.escholar.manchester.ac.uk/item/?pid=uk-ac-man-scw:105380> [Cyrchwyd: 10 Rhagfyr 2016].

Grierson, J. (1934), 'Introduction to a new art', *Sight and Sound*, 3 (10), 101–4.

Helke, S. (2013), 'Sacred, Mundane and Absurd Revelations of the Everyday–Poetic Vérité in the Eastern European Tradition', yn Winston, B. (gol.), *The Documentary Film Book* (London: British Film Institute), tt. 247–54.

Minh-Ha, T. T. (1993), 'The totalizing quest of meaning', yn Renov, M. (gol.), *Theorizing Documentary*, tt. 90–107 (London, Routledge).

Nelson, R. (2006), 'Practice-as-research and the problem of knowledge', *Performance Research*, 11 (4), 105–16.

Nelson, R. (2013), *Practice as research in the arts: Principles, protocols, pedagogies, resistances* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Piault, M. H. (1997), 'Preface. Regards croisés, regards partéges', yn Rouch, J., *Les Hommes et les dieux du fleuve: Essai ethnographique sur les populations songhay du moyen Niger, 1941–1983*, tt. 7–20 (Paris: Artcom).

Piccini, A. (2003), 'An historiographic perspective on practice as research', *Studies in Theatre and Performance*, 23 (3), 191–207.

Renold, E., et al. (2008), '"Becoming Participant": Problematizing "Informed Consent" in Participatory Research with Young People in Care', *Qualitative Social Work*, 7 (4), 427–47.

Winston, B. (gol.) (2013), *The Documentary Film Book* (London: British Film Institute).

Ffilmyddiaeth

Carty, Anne Marie (2011), *Tir Cyffredin – Shared Land* (Granada Centre for Visual Anthropology, University of Manchester).

Gee, Grant (2012), *Patience – After Seebald* (Artevents).

Kossoff, Adam (2009), *Nor Our Darkness* (LUX).

Kossoff, Adam (2010), *Moscow Diary* (LUX).

Kossoff, Adam (2011), *Made in Wolverhampton* (LUX).

Kotting, Andrew (1996), *Gallivant* (LUX).

Luostarinen, Kiti (2013), *Kotona Kylässä / At Home in a Village* (Kiti Luostarinen Production Ky).

Madsen, Michael (2010), *Into Eternity: a Film for the Future* (Magic Hour Films).

Perez, Fernando (2003), *Suite Havana* (Trigon Film).

Sills-Jones, Dafydd (2014), *17* (Prifysgol Aberystwyth).